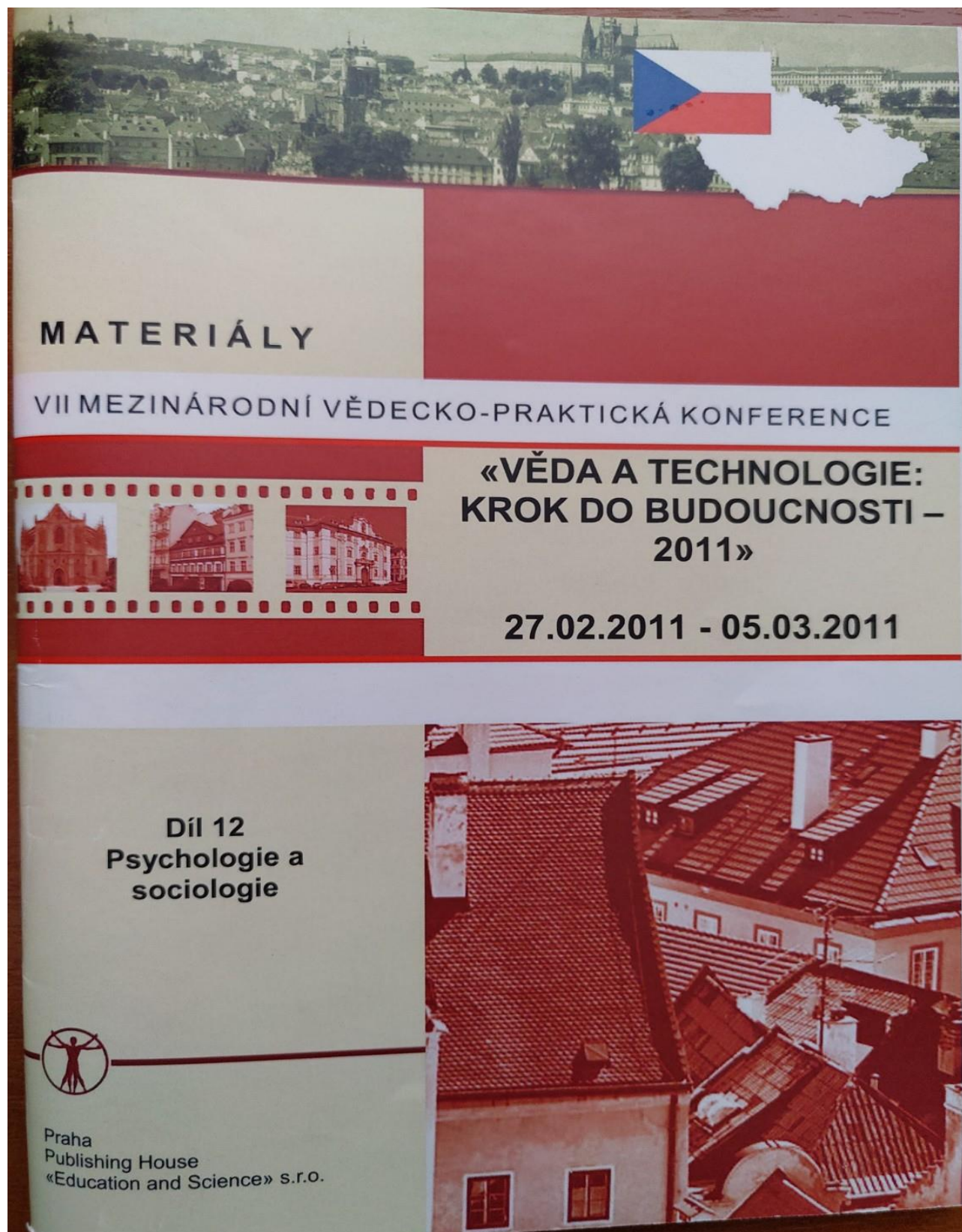

Психологічні особливості сприйняття художнього образу у дослідженні креативності особистості// VEDA A TECHNOLOGIE: KROK DO BUDOUCNOSTI – 2011. Materialy VII mezinarodnivedecko-prakticka conference 27.02.2011-05.03.2011 – Dil 12. Psychologie a sociologie: Praha. Publishing House «Educationandscience» s.r.o. – 2011 – s.12-18.

Варняк І.С.

Психологічні особливості сприйняття художнього образу у дослідженні креативності особистості

Актуальність дослідження. В умовах ствердження державності, коли головним чинником української спільноти є значимість людської особистості, проблема цілеспрямованого збагачення художніх вражень особистості шляхом сприйняття найкращих творів мистецтва набуває особливої актуальності.

Сучасний і бурхливий розвиток нашого суспільства тримає людину у постійній напрузі, у проблемах вирішення важливих питань і зовсім не залишає часу на пізнання себе і свого внутрішнього світу. В постійному русі особистості іноді важко пізнати свою індивідуальність, доторкнутися до естетичного, гармонійного, художнього і прислухатися до своїх емоційних потреб, зупинитися і відчути свій власний чуттєвий світ.

Чуттєве сприйняття завжди слугувало людині великим ресурсом, де кожен може пізнати себе. Художньо-естетичне сприйняття може виступати засобом пізнання своєї особистості, дарувати емоційне задоволення від споглядання художніх образів, шедеврів, музичних витворів. Звичайно, ми можемо сходити до театру і побачити творчий процес, гру талановитих акторів на сцені, тим самим наблизитися до світу мистецтва і художніх образів. Але ми не замислюємось над тим, що цей творчий процес можемо створювати й самі у нашій уяві, пам'яті, завдяки своїм творчим ресурсам і здібностям. Ми можемо створювати художні образи і на основі елементів дійсності, предметної оточуючої нас реальності.

Необхідно зауважити, що проблемі естетичного сприйняття дійсності приділяють велику увагу багато психологів-дослідників художньої творчості, незалежно від тих теоретичних концепцій, яких вони дотримуються; наприклад Є.Нойман, котрий розвивав положення гештальт-психології, послідовник К.Г.Юнга. Вже на етапі сприйняття предметної реальності у художника

починається процес зародження художнього образу, який протікає, можливо, незалежно від того, стоїть перед ним свідомо творча задача або ні [1, с.100].

Оточуюча дійсність, предметний світ навколо нас може слугувати джерелом натхнення, творчості і прояву своїх естетичних і креативних можливостей і не обов'язково це буде художній шедевр або витвір мистецтва, який дозволяє нам відчувати естетичне задоволення, ми самі можемо створити художність на основі елементарних елементів дійсності.

Розглядаючи питання актуальності проблеми, зазначимо, що психологічних досліджень (особливо експериментальних) в цій області поки недостатньо відмітимо близькі по тематиці роботи Є.П.Крупника, Г.А.Адаскіної і, звичайно, предметом вивчення психологів стає сприйняття художніх творів, а не самої дійсності.

Головним завданням для нас виступає вивчення художнього образу на основі сприйняття предметності, реальності як метод вивчення креативності особистості, її творчого потенціалу.

Розглядаючи питання художнього сприйняття ми неодмінно повинні охарактеризувати поняття творчої активності, креативної особистості.

Проблема творчої активності особистості пов'язана із вивченням сутності поняття "творчість" та є предметом розгляду багатьох наук. У філософії творчість досліджували Г.С.Батищев, І.А.Зязюн, М.С.Каган, Б.М.Кедров, П.П.Крамар, О.Ф.Лосєв, Б.В.Новіков, А.Г.Спіркін та ін. У психології означене поняття розглядається в особистісному (Д.Б.Богоявленська, Н.Ф.Вишнякова, Н.В.Дружинін, В.В.Клименко, В.В.Рибалка та ін.) та процесуальному (А.В.Брушлинський, В.О.Моляко, Я.О.Пономарьов, В.А.Роменець та ін.) аспектах. У педагогічній науці творча активність учителя трактується як складова педагогіки творчості (Ю.К.Бабанський, В.А.Кан-Калик, Н.В.Кичук, М.Д.Никандров, М.М.Поташник, С.О.Сисоева та ін.); музично-психологічний аспект проблеми досліджували Л.С.Виготський, О.Г.Костюк, А.А.Мелік-Пашаєв, Б.М.Теплов, П.П.Якобсон, С.І.Науменко, В.І.Петрушин, Т.Ф.Цигульська та інші. Теоретико-методичні

аспекти вивчення означеної проблеми розкрито у працях, присвячених професійній підготовці майбутніх учителів музики у системі вищої музично-педагогічної освіти (Л.А.Арчажнікова, Л.А.Баренбойм, Е.Б.Брилін, А.І.Ковальов, Л.М.Масол, О.М.Олексюк, Г.М.Падалка, О.Я.Ростовський, О.П.Рудницька, Н.Н.Прушковська, О.П.Щолокова та ін.)[2,3,4,5].

У психології творча активність (суб'єктна активність) розглядається в особистісному та процесуальному аспектах. Означене поняття розкривається на основі креативності творчої особистості, продуктивно-перетворювальної діяльності, що не стимулюється ззовні й викликається внутрішнім спонтанним саморухом особистості, готової до творчих дій і пізнання за межами ситуацій. Разом із цим, творчу активність розглядають як надситуативну активність, ціннісне ставлення, яке за певних умов утілюється в діяльності та яке можна сформулювати.

Важливою методикою, на яку ми спираємося в своєму дослідженні виступає тест креативності П.Торренса, а саме його фігурна батарея тестів. Скорочений варіант образотворчої (фігурної) батареї тесту П.Торренса представляє собою завдання «Заверши малюнок». Так, досліджувані в нашому експерименті виконували перше завдання: завершити, домалювати, домислити і створити власні неповторні художні образи на основі стимульного матеріалу даної методики. Стимульний матеріал – набір незавершених фігур (всього 10) у вигляді ліній, овалів, креслень. Представники гештальтпсихології наголошують, що незавершені фігури визивають прагнення завершити їх найпростішим способом. Виходячи з цього, щоб створити оригінальну відповідь необхідно протидіяти цьому прагненню. Представлені десять фігур відрізняються між собою, але нав'язують певні стійкі образи, які досліджувані повинні перетворити на непрості і неповторні, індивідуальні зображення.

Досліджуваними в нашому експерименті виступили студенти гуманітарних (історія, філологія, психологія) і творчих спеціальностей (режисура, образотворче мистецтво, хореографія) з метою порівняння показників досліджуваних різних фахових спрямувань.

Вважаємо необхідним визначити інструкцію методики Торренса : «Вам пропонується завдання завершити малюнок. Це завдання потребує від Вас роботи вашої уяви, щоб придумати нові ідеї і скомбінувати їх різноманітним чином. Придумайте цікаву назву до кожної картинки і напишіть її внизу біля картинки».

Ми змінили завдання дій методики завершення фігур, яке звучало наступним чином: «Просимо Вас на основі незавершених фігур створити свій неповторний художній образ. Якщо додати до цих фігур додаткові лінії, елементи, форми, креслення, Ви отримаєте цікаві предмети або сюжетні картинки і яскраві художні образи. Не обмежуйте себе в образах і фантазуйте. Просимо біля кожної картинки написати назву створеного художнього образу або свої асоціації, які викликає цей образ».

Необхідно порівняти погляди П.Торренса на креативність з нашим уявленням про творчий процес. Науковець зазначив: «креативність – це означає копати найглибше, дивитися краще, виправляти помилки, бесідувати з кішкою, ниряти в глибину, проходити крізь стіни, запалювати сонце, будувати замок на піску, вітати майбутнє». Креативність визначалася П.Торренсом як процес виникнення чуттєвості до проблем, дефіциту знань, їх дисгармонії і т.д.: фіксації цих проблем, пошуку їх рішення; висування гіпотез; перевірок, змін і перевірок гіпотез; і нарешті, формулювання і повідомлення результату рішення. Визначеними характеристиками креативності автор вважав: рухливість, гнучкість, оригінальність, розробленість.

П.Торренс розглядав поняття обдарованості, але не розглядав яким чином ця креативність здійснюється, який фундамент лежить в основі цього процесу. У зв'язку з цим креативність людини ми визначаємо через кількісні показники образу, створеного на заданому елементі, такими складовими ми визначаємо метафоричність, саморух, багатозначність і незавершеність (недосказаність), складність, деталізація, емоційність.

П.Торренс дає нейтральний елемент простору невідомої фігури. Цей елемент простору ми приймаємо як одиницю предметності, яка розвиваючись

людиною стає образом. Цей образ вміщує об'єктивність предмету і стан людини, які синтезуючись утворюють той чи інший образ.

На наш погляд, художній образ породжується будь-яким елементом світу, якщо людина працюючи над ним виконує не лише механічну роботу (завершити малюнок), а й проектує в образ свої почуття, емоції, думки, потреби, які з часом вмирають, сприймає предмет з певним емоційним підтекстом.

На сучасному етапі наукова думка розглядає художнє сприйняття лише на основі споглядання мистецтва, художнього твору, а ми в своєму дослідженні наголошуємо, що творчість може народжуватися і на основі елементів дійсності, нашого довкілля. Важливим для нашого дослідження є перетворення елементів дійсності на художні образи.

Нагадаємо, що досліджувані створюють цілісні, гармонійні образи, які утворюються завдяки основним складовим образу серед яких ми виділяємо метафоричність, саморух, багатозначність, незавершеність, складність деталізації, емоційність.

Ми розширили критерії оцінки креативності і властивостей художнього образу.

Вважаємо необхідним визначити основні критерії, за якими аналізувалися образи, малюнки, які створили досліджувані на основі запропонованих їм незавершених фігур методики П.Торранса:

1. Незавершеність фігур (не доповнені фігури, які залишаються без домислювання, доповнення тобто незмінним первинним стимульним матеріалом). Не доповнений образ – це думка без зображення чи елементарне небажання фантазувати чи доповнювати його? В цьому аспекті поняття «нескінченність несвідомості» Ф.Шеллінга, на нашу думку, є досить цікавим і актуальним. Примітивна палиця (незавершена фігура) сприймається досліджуваним як ідеальна, яка не потребує свого завершення. З іншої точки зору, незавершена фігура у вигляді палиці – це стимул, пусковий механізм, первинний елемент майбутнього художнього образу, який породжує його.

2. «Недосказаність» образу (не підписані образи, що залишилися без назви и будь-якого позначення). Як відомо, недосказаність стимулює думку сприймаючого, дає простір для творчої фантазії. Одне й те саме зображення або образ можуть викликати безліч особистісних оцінок, емоцій, уявлень і кожен раз назва може змінюватися в залежності від сприйняття його досліджуваним. Неназваний образ породжує набагато більше уявлень, спогадів, емоцій, ніби залишає місце для фантазування, додавання, особистісного переосмислення. Розглянемо й інший приклад коли створений образ має свою конкретну назву (наприклад «сонце, гори, галявина»), внаслідок цього не виникає більше інших уявлень про предмет або образ – адже він конкретно сприйнятий і названий. На наш розсуд, художній образ, за своєю метою, повинен викликати в першу чергу, емоційність, естетичні почуття. Звичайно їх перевірити дуже важко і зрозуміти що відчуває людина на даний момент, якщо створений нею образ залишається без назви. Але сказати, що людина зовсім не думала і не сприймала образ, ми також не можемо. Це залишається для нас важливим питанням у дослідженні неоднозначності художнього образу.

3. Аналіз назв, якими досліджувані підписують свої новостворені образи.

В нашому дослідженні значення смислів, назв якими досліджувані називають свої новостворені образи відіграє виключне значення. На основі отриманих результатів ми можемо виділити дві групи назв «Асоціативні назви» (назви, які вміщують спогади, уявлення, метафори досліджуваних), а також «Конкретні назви», які відповідають предметному значенню об'єктів чи явищ, ніякого іншого смислу досліджувані не вносять до новостворених картинок. Художникам набагато простіше намалювати і створити свою картину, ніж писати і описувати в детальних дрібницях цей шедевр. Це, звичайно, залежить від творчих характеристик особистості, ступеня креативності, здатності мислити творчо і самостійно.

Ми припускаємо, що художній образ пов'язується з асоціативними, метафоричними, абстрактними уявленнями і баченням.

Метафори, асоціації, які виникають в уяві, свідомості досліджуваних характеризуються більшою широтою смислів, ніж конкретні назви. Індивідуальна метафора, асоціація, абстракція – це більш суб'єктивний феномен у сприйнятті образів і їх кодування тобто «називання». Узагальнюючи вище викладене, необхідно зазначити, що рішення проблемно-когнітивних «мовленнєвих» і пізнавальних ситуацій за допомогою метафори дає підставу вважати процес її створення творчим; для його реалізації необхідно наявність креативних здібностей. Як самостійний компонент здатність до створення метафор в структурі креативних здібностей наряду з оригінальністю (можливістю утворювати рідкісні ідеї) та сприйнятливості (чуттєвість до деталей, протиріч, непевності) виділила М.А.Холодна. Метафоричність проявляється як «готовність працювати в фантастичному, «неможливому» контексті, схильність використовувати символічні» асоціативні засоби для вираження своїх думок, а також вміння в простому бачити складне і, навпаки, в складному – просте».

Ми погоджуємося з М.А.Холодною стосовно її положення про творчість і метафоричність. В нашому дослідженні ми можемо говорити про подвійний творчий суб'єктивний процес, який характеризується по-перше, створенням художнього образу, а по-друге творчим процесом називанням метафоричними чи асоціативними назвами новостворені особистісні шедеври. На нашу думку, більш глибокого, емоційного відчуття потребує все таки асоціативні, метафоричні назви, ніж конкретні. Художній образ породжує складність, глибину думок, спогадів, чуттєвих подихів особистості. Вже складніше створений художній образ в уяві, свідомості досліджуваного пов'язується з певною конкретикою та предметністю.

4. Перегорнуті та об'єднані фігури як показники мислительних операцій аналізу, синтезу. Творчий процес пов'язаний з різними формами діяльності мислення, а саме синтезом (в даному випадку це об'єднання декількох фігур в єдиний художній образ), різноманітними операціями з символами, оперування фігурами (в нашому випадку це перегортання фігур, зміна їхнього

розташування, простору на якому створюються художні образи). Поєднання фігур в даному контексті розглядається як спосіб творення художнього образу, як принцип сприймання образу – або цілісно, або окремо по його елементах.

5. Тематика новостворених образів (природна тематика, метафори-абстракції, символічні зображення, предметно-технічна тема, персонаж-художній герой, символіка людини та ін.). Тематика зображень допоможе зорієнтуватися в актуальних темах, інтересах досліджуваних.

6. Деталізація образів. Ми визначили 3 види деталізації зображень, малюнків які створюють досліджувані це:

- мінімальна (додавання до незавершених фігур 1-2 деталей для створення образу);
- середня (доповнення фігур 3-5 деталями);
- складна (більше 5 деталей);

Креативність ми пов'язуємо зі складною деталізацією образів.

6. Емоційність образів (аналіз зображень, образів, для яких характерна сильна штриховка, наведення ліній і т.д.). В нашому розумінні художній образ сприймається як більш емоційний, який породжує різні емоційні реакції, для яких характерна художня виразність – наведені лінії, використання різнокольорової палітри, штрихування, зафарбовування елементів образу. Ці зображення зразу повинні привертати увагу своїм «неспокійним», емоційним вираженням. Цей критерій ми також можемо віднести до елемента креативності особистості, яку ми пов'язуємо з певною емоційністю та чуттєвістю досліджуваного.

7. «Врівноваженість» образів (спокійні образи з простими лініями без емоційних художніх сплесків). Ці зображення – повна протилежність попереднього критерію образу.

8. Обмеження образу (аналіз зображень, які виходять за рамки стимульного матеріалу). Ми стверджуємо, що художній образ характеризується своєю нескінченністю і необмеженістю. Запропоновані рамки аркушу іноді не

стримують творчої енергії коли досліджуваний створює і малює художній образ. У художнього образу немає границь.

9. Характеристики дій з контуром незавершеної фігури:

- контур фігури вписаний у новий образ;
- фігура всередині створеного образу;
- не використаний контур і незавершена фігура;
- наведений контур фігури;
- зміна форми контуру запропонованої фігури.

Отже, перспективою використання результатів дослідження можемо вважати більш детальне вивчення сприйняття художнього образу як прийому дослідження креативності і творчого потенціалу особистості. Визначені критерії художнього образу як метафоричність, емоційність, складність деталізації, насиченість емоційним змістом слугують підтвердженням цього положення.

Література:

1. Адаскина А.А. особенности проявления эстетического отношения при восприятии действительности / Анна Анатольевна Адаскина // Вопросы психологии. – 1999. – №6.
2. Альбуханова-Славская К.А. Стратегия жизни /Альбуханова-Славская К.А. – М.: Мысль, 1991. – 229 с.
3. Богоявленская Д.Б. О диагностике художественного творчества // Художественное творчество: Вопросы комплексного изучения. – Л.: Наука, 1983. – С. 220-224.
4. Дружинин В.Н. Психодиагностика общих способностей/ Дружинин В.Н. – М.: Академия, 1996. – 224 с.
5. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості/ Валентин Олексійович Моляко// Обдарована дитина. – 2004. – № 6. – С. 2 –10.